

11. Федулова Л. І. Фінансування інновацій у посткризовий період : Збалансованість фінансової та інвестиційної політик / Л. І. Федулова // Фінанси України. — 2011. — № 8. — С. 15—28.

Статтю подано до редакції 10.04.12 р.

УДК 334.012.33 (100)

*В. М. Марущак,
аспірант кафедри політичної економії
обліково-економічних факультетів*

РОЛЬ І МІСЦЕ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ У КРАЇНАХ СВІТУ

АНОТАЦІЯ. Ґрунтовно проаналізовано значення державного сектору для економіки країни, а також досліджено взаємозв'язок частки державного сектору у ВВП з темпами приросту реального ВВП на душу населення.

АННОТАЦИЯ. В статье обстоятельно проанализировано значение государственного сектора для экономики страны, а также исследована взаимосвязь доли государственного сектора в ВВП с темпами прироста реального ВВП на душу населения.

ABSTRACT. This article thoroughly analyzes the importance of the public sector for the economy, and also the relationship of the public sector share in GDP growth rates of real GDP per capita.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державний сектор, частка державного сектору, втручання держави в економіку.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственный сектор, доля государственного сектора, вмешательство государства в экономику.

KEYWORDS: public sector, the share of public sector, government intervention in the economy.

Постановка проблеми. Світова практика доводить, що не існує (окрім тоталітарних режимів) повного контролю держави над усіма економічними процесами, як немає прикладів ідеально вільного, нічим і ні ким не обмеженого ринку в якості інструменту соціально-економічної організації в суспільстві. Досвід радянської планової економіки довів неспроможність механізму пере-

розподілу матеріальних благ ефективно вирішувати завдання підвищення соціальної ефективності економічної системи. Навіть враховуючи те, що державна власність у всіх секторах радянської економіки була абсолютною, а чинна економічна модель самим змістом свого існування визначила потреби людини.

Сьогодні, після багатьох років економічних трансформацій досі тягарем на балансі держави залишаються величезні підприємства ОПК, збиткова вугільна галузь, стратегічно важлива інфраструктура транспорту, зв'язку та ін. Украй несприятлива демографічна ситуація, коли кількість пенсіонерів складає більше третини всього населення [1], не вирішені питання у сфері медицини та освіти, майже 1,5-мільйонна кількість зайнятих у різного роду силових структурах [2, с. 8] — не дозволяє державі у повному обсязі виконувати покладені на неї функції забезпечення економічної безпеки.

Питання забезпечення соціально-економічних інтересів населення України вимагає пошуку нової більш ефективної економічної політики. Ця політика розуміється, як «діяльність органів державної влади й управління з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів, засобів економічної тактики їх досягнення, а також застосування цих засобів з метою забезпечення збалансованого, стабільного, суспільно прийняттого економічного зростання» [3, с. 29]. Причому державне підприємство — один з найвагоміших інструментів даної політики.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питання оптимального співвідношення між приватною і державною власністю досі є дискусійним питанням і привертає увагу як багатьох науковців на теренах СНД, так і західних дослідників [4]. Часто до даної проблематики торкаються у наукових статтях державні управлінці (наприклад, М. Чечетов [5], Ю. Тимошенко [6]). Гостра актуальність і, часто, заполітизованість даного питання не сприяють формуванню єдиної наукової думки щодо ролі державного підприємства. Апелюючи до виокремлених фактів із вітчизняної та світової практики, дослідники приходять до полярно різних висновків.

Мета статті. У зв'язку з викладеним метою даної статті є системне дослідження загальних тенденцій і законів, сформованих світовою практикою, які визначають оптимальну стратегію щодо ролі та місця державного сектору у економічній системі країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед вітчизняних науковців сьогодні в цілому панує думка щодо неефективності державного управління підприємствами.

Так, В. Лановий, Президент Центру ринкових реформ, ніби узагальнюючи погляди більшості вітчизняних науковців, відмічає: «Архаїзм державної форми власності пережив себе. Це стосується не тільки корпоративних відносин. Величезним є збитковий державний сектор економіки. Реструктуризація податків відбувається, як правило, серед державних підприємств. Величезною «діркою» для економіки є корпорації типу «Хліб України», «Вугілля України», де втрачаються мільярди гривень» [7, с. 216].

Практика скорочення долі державного сектору в економіці спостерігається у більшості країн світу.

У Мексиці частка державних підприємств у ВВП знизилася від 15 % у 1982 р. до менш ніж 5 % у 2001 р. У Європі і Центральній Азії частку ВВП, виробленого приватним сектором, 22 країни підвищили до 50 % (проти 9 % у 1994 р. [8]. У Китаї державна частка ВВП стрімко зменшилася з 80 % в 1978 р. до менш ніж 20 % у 2003 р. [9].

У розвинутих країнах більше половини усіх витрат центральних урядів є витрати на соціальні послуги, включаючи пенсійне забезпечення, допомога з безробіття, грошові виплати непрацездатним та інші трансферні платежі. У країнах же, що розвиваються, на надання соціальних послуг витрачається значно менша частка державного бюджету, у той час як набагато більша їх доля йде на субсидії (фінансову підтримку) численним державним підприємствам. Характерно, що переважна частина цих підприємств є комерційними, тобто, на відміну від безкоштовних державних шкіл або лікарень, вони продають вироблені товари і послуги за гроші. Ці підприємства цілком могли б знаходитися у приватній власності. Однак уряди країн, що розвиваються, по різних причинах воліють зберігати їх під своїм безпосереднім контролем. Особливо дані тенденції притаманні країнам СНД і ЦСЄ.

Прихильники збереження значної частки державного сектору в економіці наводять такі аргументи:

— тільки уряд здатний забезпечити потужні інвестиції, необхідні для технічної модернізації провідних галузей господарства країн, що розвиваються;

— тільки прямий державний контроль за відповідними підприємствами може зупинити неприйнятне зростання цін на най-

важливіші для населення товари і послуги (електроенергія, житло, транспорт тощо);

— тільки збереження державної власності на найбільші промислові підприємства може дозволити уникнути масового безробіття у перехідні періоди.

З іншого боку, з досвіду багатьох країн світу відомо, що державні підприємства, як правило, виявляються менш ефективними, аніж приватні. Пояснюється це насамперед тим, що директори й інші управлінці державних підприємств недостатньо зацікавлені в забезпеченні їх прибутковості. Можливість одержання державних субсидій або пільгових кредитів робить загрозу банкрутства для них практично нереальною, а прибутковість підприємства, якщо і бажаною, то у всякому разі не обов'язковою. До того ж, досягнення прибутковості для державних підприємств найчастіше виявляється неможливим або внаслідок продикуваного урядом заниженого рівня цін на їх продукцію, або у зв'язку з урядовими заборонами на звільнення зайвих працівників.

У країнах з великою кількістю державних підприємств порівняно низька ефективність їх виробництва безпосередньо впливає на економічний ріст. До того ж урядам у таких країнах приходится покривати збитки низькоефективних державних підприємств. У результаті в бюджеті залишається менше ресурсів на соціальні програми і виникає погроза дефіциту державного бюджету. Для покриття бюджетного дефіциту уряди звертаються до емісії великої кількості коштів, викликаючи тим самим інфляцію, або беруть гроші в борг у внутрішніх і закордонних кредиторів, нарощуючи державний борг. В обох випадках наноситься серйозний збиток економічній безпеці країни і можливостям економічного росту.

Про низьку ефективність державного сектору економіки (окрім власне низьких фінансово-економічних показників) на макрорівні свідчать результати досить ґрунтовного дослідження, здійсненого фахівцями Світового Банку у 1995 році [10] на основі потужної статистичної бази за 13 років по різноманітних показниках щодо державних підприємств у 76 країнах світу.

Результати дослідження свідчать, що співставлення долі державного сектору у ВВП з темпами приросту реального ВВП на душу населення (табл. 1) свідчить про негативний вплив державного підприємництва на економічне зростання. У випадку ж мінімального рівня державного підприємництва (коли державні підприємства виробляють менше 7 % ВВП) темпи економічного

росту досягали максимальних рівнів. З ростом обсягів державного підприємництва темпи економічного росту скорочуються. При цьому вони набувають від'ємних значень при зростанні обсягів виробництва державним сектором вище за 20 %.

**ПРОДУКЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ У %
ДО ВВП І ТЕМПИ ПРИРОСТУ ВВП НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ [10, с. 173—313]**

	Кількість країн	Середньорічні	
		обсяги продукції державних підприємств у % до ВВП	темпи приросту ВВП на душу населення, %
Продукція державних підприємств у % до ВВП			
разом	76	11,8	1,0
менше 7	31	4,3	1,5
7—10	11	8,3	1,2
10—20	24	13,4	1,1
більше 20	11	32,8	-0,7
Темпи приросту ВВП на душу населення, %			
разом	76	11,8	1,0
менше 0.0	28	15,3	-1,1
0,0—1,0	14	10,9	0,6
більше 1,0	34	9,4	2,9

Вірною є й обернена залежність (табл. 1). Негативні показники темпів економічного росту відмічаються у тій групі країн, доля державного підприємництва у ВВП яких є максимальною (15,3 %). У країнах з вищими показниками економічного росту доля держпідприємств у структурі ВВП, відповідно, скорочується.

Більшість економістів погоджуються з точкою зору, що втручання держави в економіку виправдано головним чином тоді, коли ринкові механізми виявляються свідомо неефективними внаслідок органічно властивих їм дефектів. Такі дефекти ринкового механізму обумовлюють недостатня або надлишкова пропозиція приватними виробниками визначених товарів або послуг. Відбувається це в п'ятьох типових ситуаціях [4]:

— коли мова йде про виробництво так званих суспільних благ, наприклад про забезпечення національної безпеки, правопорядку або охорони навколишнього середовища;

—при недовиробництві товарів або послуг з позитивними зовнішніми ефектами (включаючи виробництво послуг лікарів і вчителів, охорона здоров'я й утворення), а також при надвиробництві товарів з негативними зовнішніми ефектами (наприклад, побутових аерозолей, що руйнують озоновий шар атмосфери);

—там, де існують так звані природні монополії (наприклад, підприємства електро- і газопостачання, часто залізні дороги), здатні обмежити пропозицію своєї продукції з метою штучного підвищення цін на неї. Розповсюджену практику державної власності на підприємства у галузях природних монополій ілюструють дані табл. 2;

—в області соціальних послуг, таких як пенсійне забезпечення або медичне страхування;

—при недостатності інформації в розпорядженні кого-небудь з учасників ринкового процесу (наприклад, інформації про якість продуктів харчування і медикаментів у розпорядженні покупців, здоров'я яких може виявитися під погрозою).

Таблиця 2

**ДОЛЯ ДЕРЖПІДПРИЄМСТВ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ
ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ, % [11]**

	Зв'язок	Енергетика	Газова галузь	Нафтова галузь	Вугільна	Залізні дороги	Авіаційна	Автомобільна	Металургія
Індія	>75	<25	<25	75	75	<25	75	<25	75
Бразилія	>75	25	<25	50	<25	<25	25	25	50
США	>75	>75	<25	75	50	25	>75	>75	>75
Англія	>75	>75	25	>75	>75	75	>75	>75	>75
Швеція	>75	>75	<25	>75	-	<25	-	50	>75
Японія	>75	>75	<25	25	-	-	-	25	-
Італія	>75	>75	<25	<25	>75	<25	>75	50	>75
Німеччина	>75	>75	25	>75	50	<25	75	75	>75
Франція	>75	>75	>75	>75	>75	<75	>75	>75	>75

Такі типові ситуації, у тому або іншому ступені потребують втручання держави в «автоматичне» функціонування ринкової

економіки. Однак це втручання не обов'язково повинно виражатися в одержавленні відповідних підприємств. Уведення державного управління далеко не завжди дозволяє компенсувати дефекти ринкового механізму, оскільки останнє є, як уже відмічалось, найчастіше діє неефективно і до того ж страждає від корупції чиновників. Визнання цих дефектів державного управління змушує уряд розвинутих країн експериментувати в пошуках різних альтернатив державної власності — нових методів регулювання діяльності приватних компаній або державних замовлень на виробництво суспільних благ приватними виробниками. Яскравим прикладом таких експериментальних спроб уряду США справитися одночасно з дефектами ринкового і державного механізмів можна вважати виникнення приватних в'язниць, що працюють по державному замовленню.

Можна цілком погодитися з О. Камишанською [12] у тому, що можливість і доцільність виконання державою своїх функцій власника, підприємця і регулятора соціально-економічних процесів у суспільстві тісно пов'язана з етапами його становлення і розвитку. Залежно від цього змінюються масштаби, пропорції, роль державної власності в економіці, ступінь охоплення державою різних сегментів ринку, перелік об'єктів, що потрапляють до сфери активної діяльності або впливу державних органів управління. Кожна форма власності за своєю природою є історичною і життєздатною лише у тому випадку, коли не виходить за свої економічні межі. Зміна форм власності детермінована факторами структурної політики, яку проводить держава, і тенденціями її сучасного розвитку.

На підтвердження цього свідчить досвід багатьох країн, які на певному етапі свого розвитку досить ефективно використовували можливості державного управління підприємствами базових галузей. Так, наприклад, Франція у повоєнні роки обрала стратегію державної експансії в економіці, керуючись висловом президента Ш. де Голля: «Завдання держави полягає не в тому, щоб начежити залізний нашийник на націю, а в тому, щоб керувати її еволюцією». Заходи щодо економічної стабілізації французький уряд здійснював через розширення частки державної власності насамперед у фінансовому секторі, з огляду на значну потребу у фінансових ресурсах. Наприкінці 1940-х років було націоналізовано 4 провідні банки, 34 страхові компанії, утворено кілька державних трестів, що встановили контроль у вугільній, газовій, електроенергетичній промисловос-

ті, на залізничному транспорті [3]. Обраний шлях виявився ефективним, оскільки темпи відбудови у націоналізованих галузях були вдвічі вищими, ніж у цілому по промисловості.

Слід зазначити, що націоналізація у Франції відбувалася у цивілізованих формах, маючи характер викупу, а конфіскація майна застосовувалася лише до підприємців-колабораціоністів. Це дало можливість уникнути значної соціальної напруги. Через те, що у зруйнованому війною економічному середовищі багато підприємств втратили прибутковість, деякі бізнесмени вважали викуп порятунком від неминучого банкрутства. Процес націоналізації розпочався з фінансових структур, тому стало можливим підтримувати відносну стабільність грошової системи.

Висновки з проведеного дослідження. Викладене дає можливість зробити наступні принципові висновки:

1. У різних країнах світу існує об'єктивна тенденція щодо скорочення темпів приросту реального ВВП при високих показниках рівня державного сектору економіки у її загальній структурі.

2. Однак, враховуючи це, не можна погодитися з окремими авторами, які вказують на неприпустимість державної форми власності як такої. Світова практика довела, що державне управління підприємствами є потужним інструментом регулювання економіки.

3. Водночас ефективне застосування державного управління підприємствами можливе лише за наступних умов:

а) стратегічна обумовленість. Державне управління підприємствами має бути обумовлене не лише прагненням держави утримати контроль за певними галузями, а лише виступати як об'єктивно необхідний інструмент у контексті загальноекономічної стратегії держави;

б) цільова спрямованість. Відповідно до попередньої умови, державне управління підприємствами має бути спрямоване виключно на досягнення конкретних соціально-економічних цілей, які мають бути основними орієнтирами для топ-менеджменту підприємств. Окрім цього виключно необхідною є система персональної відповідальності щодо досягнення даних цілей;

в) мінімізація ризиків. Як було відмічено, державному сектору економіки притаманні принципові об'єктивно-обумовлені дефекти (корумпованість, відсутність мотивації до прибутковості то-

що). Отже, уряд має постійно вишукувати шляхи уникнення даних ризиків, застосовуючи новітні форми управління державними підприємствами (наприклад, концесія при управлінні природними монополіями).

Деталізація та адаптація окреслених вище принципів державного управління підприємствами до вітчизняної практики мають стати тематикою подальших наукових досліджень.

Література

1. Державний комітет статистики України — <http://ukrstat.gov.ua>
2. Мерніков Г. Європейська інтеграція України та економічна безпека держави. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2003. — 25 с.
3. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах. — К.: НІСД, 1998. — 142 с.
4. Public and Private Enterprises: Finding the Right Mix // The World and Russia: Materials for Reflection and Discussion. — World Bank, 2000. — P. 62—66.
5. Чечетов М., Жадан І. Концептуальні засади управління об'єктами державної власності // Економіка України. — 2005. — №3. — С. 20—31.
6. Тимошенко Ю. Перспективи трансформації власності в Україні // Економіка України. — 2003. — №10. — С. 17—23.
7. Матеріали двадцятого засідання «Круглого столу» «Безпека економічних трансформацій» // Від парадигми фінансової стабілізації до ідеології зростання: Зб. наук. ст. за ред. Я. А. Жаліла. — К.: НІСД, 2002. — 285 с.
8. Kikeri S. Privatization Trends. — IFC, 2005. — 17 p.
9. Yusuf S. and Nabeshima K. Two Decades of Reform: The Changing Organization Dynamics of Chinese Industrial Firms. — World Bank, 2006. — 46 p.
10. Bureaucrats in Business. The Economics and Politics of Government Ownership. — World Bank, 1995. — 370 p.
11. Методы государственного регулирования экономики: Тексты лекций. — М.: МГУ, 2003. — 129 с.
12. Камишанська М.О. Державна власність на сучасному етапі розвитку економіки України. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2003. — 144 с.

Статтю подано до редакції 20.04.12 р.